

YUAN IMPARATORLARININ TAHTINDAKİ KIPÇAKLAR

R.P. Hrapačevskiy

Türkçe çeviri – Hacı Mümin Müminov türkçe tercüme

Bu çalışma, bir anlamda 2013 yılında, yazılmış olan «Volga ve Ural nehir arası bölgelerinde, Tutuk kabilesi (1236-1297yy.) Polovtsi-Hunlar (Çin kaynaklara dayanarak), şeceresini araştırmakta olan – ve o zamanlarda, Hubilay Han'a görevde olan ve onun yanında yüksek sefaya ulaşan Kıpçak'ı anlatan yazılı makalenin devamı ve gelişmesidir.

Reprint 1. Moğol savaşçıları «Moğol istilasının kaydıdır». Eski bir XIII yüzyılı freski.***

Ancak, yukarıda belirtilen çalışmada, sadece Tutuk'un atalarına değil, Volga-Ural bölgesinde yaşamları yanı sıra, 1230 yıllarında, Moğolların da gelişine ve olaylarına da dikkat çekmektedir. Buna ek olarak, Tutuku'n yaşam biyografisinin genel kaynağı, "Yuan Shi"de

128 hanedan tarihi (1369-1370 yılları içinde hazırlanmıştır.), o zamana göre, kullanılan iki genel bilgi kaynağı, çok az bir derecede kullanılmaktadır. Bu çalışmada, öncelikle ve ilk olarak bu iki kaynak kullanılacaktır ve araştırmaların ana vurgusu Yuan'larda Tutuk'un Kıpçak soyu (kökü)'nün bağlatıların anlamı üzerine olacaktır.

Kullandığımız kaynaklar hakkında

Her şeyden önce, Tutuk'un biyografisini "Yuan Shi"de, bulunan iki ilk kaynağını kısaca karakterize etmek gerekiyor;

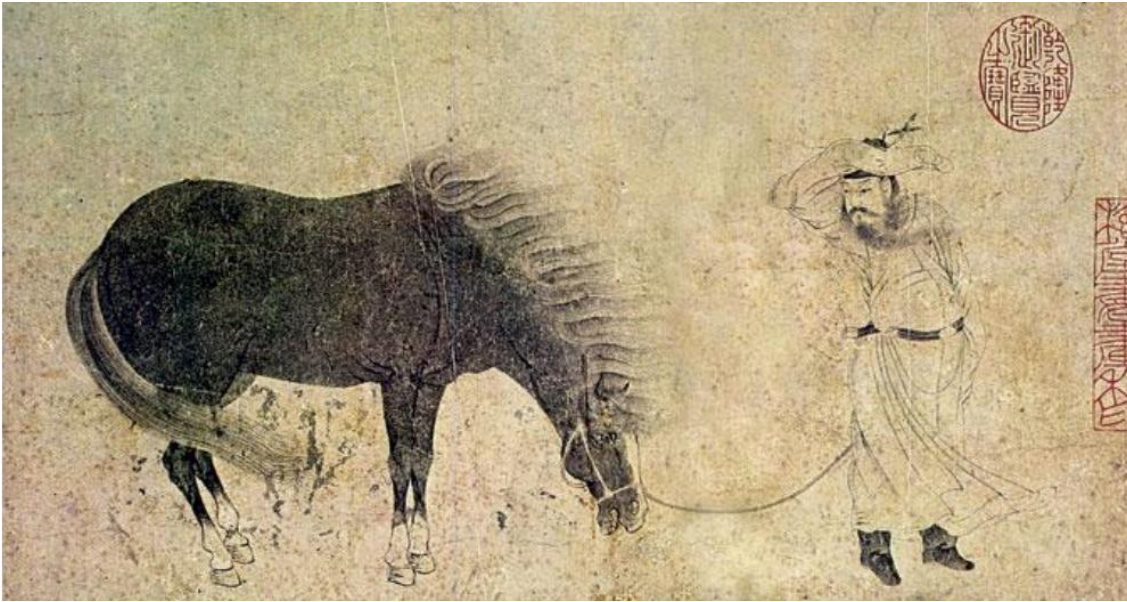
Ress. 1. Cengizli savaşıları

1). Tutuk'un çağdaş yaştaşı Yuanlı bilim adamı Yan Fu (1236 doğumlu, ölümü – 1312 yılı), metini "Schumi Tszuyujun Ui van bey (Stelin 'militan kararlı Tszuyujun wana' Yüce hükümdarlık Konseyi)

[üyesi]", Tutuk'un ölümünden kısa bir süre sonra yazılmış olmalı ihtimaline dayanmaktadır, ama 1299 yılından sonra değildir; ve

2).Yuanlı ünlü bilim adamı ve yazarı Yuy Tszı(1272-1348y), "Tszuyujun tszyunvan şitszibey (tszyunvana Tszuyujun liyakatı)" (stelin liyakatı İmparator Tok-Temur'un emriyle 1328 yılında oyulmuş, ve Yuy Tszı'nin toplam eserlerinde, stelin, yazarın notları ile tamamlanmıştır, ama 1334 yılından sonra yazılmış değildir. Yuanlı bilim adamları Yan Fu ve Yuy Tszı biyografileri "Yuan Shi"de bulunmaktadır, (sırasıyla tz.160 ve tz.181), onların yaşam ve çalışma hayatının detayları bizlere oradan ulaşmaktadır.

1369 yılında yukarıda belirtilen Yan Fu ve Yuy Tszı'nin metinlerine dayanarak, "Yuan Shi" yazarları, Tutuk'un ve onun oğlu Çunkura'nın biyografilerini yazmışlar, ve ayrıca bunların soyundan, diğer biyografileri ve bölümleri "Yuan Shi"de kullanılmak üzere onların soyundan ilgili soy bilgileri kullanmışlardır.

Reprint 2. Rüzgardaki At ve göçebe. Yuan hanedanı döneminden bir fresk. Ressam Çjao Menfu(1254-1322)

Yan Fu kendisine ait olan metininde, 1299yılına kadar gelişmeler hakkında bilgi verebilmiş, Yuy Tszı bilgileri ise 1333yılıni geçmezlermiş, ve "Yuan Shi"de görüyoruz ki, daha sonraki dönemler için ek kaynak kullanılmıştır – Yal-Timur(Çunkura'nın

oğlu) biyografileri için, kardeşi ve oğlu (Yuan'ların büyük devlet adamları) ve kızı – 1333 yılında Yuan İmparatoriçe(1333 – 1335y, Şun-di imparatoru ile evliymiş, kendisi ise Togon-Temur'mış, Yuan'ların son imparatoru).

Aynı zamanda, "Yuan Shi", yukarıdaki isimleri geçen bu Tutuk cinsli olan kişilerden sınırlanmaktadır, Yuy Tszi'nin "Tszyuyujun tszyunvan şitszibey (Stelin liyakatı tszyunvana Tszyuyujun)" metininde bulunan Tutuk soyundan gelenlerin tüm torunların detaylı bilgileri, "Yuan Shi"de göremiyoruz.

Buna ek olarak, Yan Fu'nun metininde, "Yuan Shi"de yer almayan Tutuk'un ataları hakkında ek ayrıntılar var. Bu nedenle "Yuan Shi"de kullanılmayan Yan ve Yuy Tszi bilgileri, bu iş için gerekli ve kullanmakta olacaklardır. Ama 1333yılları sonrası olayların anlatımı için genel olarak "Yuan Shi" bilgileri kullanılacak.

Tutuk soyunun tarih öncesi

«Volga ve Ural nehir bölgeleri arası Polovtsi-Hunlar(Çin kaynakları)» yazılı çalışmada, "Yuan Shi"de(Yan Fu ve Yuy Tszi'nin metinleri bilgilere dayanarak, amaç sadece, Tutuk'un hayat biyografisine dayanarak, Kun-yana isimli atasını açıklamak), Tutuk'un Volga-Ural bölgesine geliş şartları zaten belirlenmiş, – 1050 yıllarda doğumlu, Kun-yana ataları, Altangan dağları ve Dzherem nehri (Moğol-Mançurya sınır bölgesinden göç etmişler), Dzhirem'in kuzeydoğusundan, Tongliao ilçesinden. Çin'de İç Moğolistan Özerk Bölgesi, XI yüzyılın başında "kuzey-batıya taşınmışlar", (muhtemelen bunlar tatar-tsubu kabile birlikleri, ve Hun-yan'da hanları idi, muhtemelen Tutuk'un büyük dedesinin atası Kun-Yan'a yenilmiş ve kabile birliğinin bölümünden sonra 1000yılında öldürülmüş, [bak Liao shi, s.], ve kableden geri kalanları kaçmışlar ve yeni bir yerde Kun-Yan ve onun soyundan gelenler ile birlikte otorite altında olarak yeni bir kabile konfederasyonu oluşturmuşlar, "Yuan Shi"de bu devletin ismi "Kıpçak" olarak belirlenmiştir.

Yukarıdaki birincil kaynaklara dayanarak, Tutuk'un biyografisi, "Yuan Shi"de ilginç ayrıntıları eklememize imkan sağlar. Böylece, Yan Fu şöyle yazmış, Tutuk'un ataları yeni bir yere yerleşmişler, «iki nehir tarafından yıkanır, sol [tarafı] ismi – Ya-i, ve sağ [tarafı] ismi – E-de-li», onların yeni yaşam yerleri – «geniş nehir vadileri, çim ovalar ve bol ve kalın ağaçlar», "[Yan Fu, s.265] (yani burada

görüyoruz ki, göçebe halkların gerçeğini açıklamak için, tipik Çinli metinlerin kullanılışı. Buna ek olarak, kendisi şunu da ifade ediyor – Kun-Yan kabilesi göçten önce Altangan dağların kuzeyinde yaşamışlar, ("Yuan Shi"de ise, sadece onların Altangan dağlardan göç ettiklerini söylüyor, ama bu dağlarda hiçbir lokalizasyon noktasını belirtmiyor). "Kıpçak devleti" kuruluşu konusunda, "Yuan Shi"de net bir açıklama yapılmıyor, Yan Fu ise, bu anlamda daha belirli ifade yazıyor – "sonra (yani bu topraklara gelenler – R.H,) düzen kurmuşlar ve oraya yerleşiminden sonra kendi [Devletine] – Kıpçak"ismi vermişler.

Yuy Tszi ise daha ilginç ayrıntıların varlığını şöyle söylüyor: «Yerel adetler cesur ve cüretkar iymişler, ve onların halkı – cesaretli, ve çok iyi savaşan, ve aralarında Kun-Yan varmış, ve kendisi o zamanda "Kıpçak" devletinin ismini veren kişi olarak onların hükümdarı olmuş». [Yuy Tszi, s.229].

Hikaye olarak, İnasıy han (Kung-Yan'ın torunu) son merkitli Hodu han'ın yanına kaçıışı, Cengiz han ile İnasıy arasında iletmeler ve onun kaderine dair hikaye sadece Yan Fu metninde yer almaktadır, (Yuy Tszi, ise sadece kısaca Hodu'nun İnasıy'e kaçıışı ve kendisini Cengiz hana teslim etmemesini yazmaktadır).

Ama Yan Fu metninde, "Yuan Shi"deki gibi, Tutuk'un biyografisi için yanıltıcı bilgi yok, mesela İnasın'ın reddinden sora, Cengiz han'ın komutanlarına emretmesi ve onların üzerine cezalandırmaya yürüyüşe kalktığını» [Yuan Shi, s.3131]. Böylece ispat ediliyor ki, bu "Yuan Shi" yazarlarının kendi eklemeleri, birincil kaynaklara dayalı değildir ve onlar o zamanın durumunda sadece kendi fikirlerinin tahmini belirtmişler.

Yukarıda da belirtildiği gibi, Tutuk'un soy ağacıyla genellikle "Yuan Shi"de verilen bilgiler parçalı ve kısa bölümlü, (örneğin eşlerin isimlerin yer almaması, "Yuan Shi"de bunlar için hiç bir yazı yoktur) – orada sadece soy zincirinde ana bağlantıları bildirilmiş. Ama Yan Fu'nun ve Yuy Tszi'nin metinleri bize onların tam soy şemasini bildiriyorlar.

Tutuk'un bu soy şeması iki seçenekte sunulmaktadır – "Şumi Tszuyujun U-i ve Van Bey (Stelin 'militan kararlı Wana Tszuyujun' Yüce hükümdarlık Konseyi) [üyesi]" – Yan Fu'da, ve "Tszuyujun tszyunvan ştszibey (Stelin liyakatı tszyunvana Tszuyujun soyu)" – Yuy Tszi'de.

Her iki seçenek de birbirine özdeşirler, sadece bazı ayrıntılarda geçişirler, ama bunlar aynı zamanda da birbiriyle çelişti değildirler, tam tersine, ek bilgi taşırlar.

Aşağıda bunun bir parçasıdır- Tutuk'a kadar (Şekil 1):

Şema 1 ((Şekil 1)

Yuan'larda Tutuk ve onun soyundan gelenler

Tutuk'un dedesi ve babası, Moğollara teslim oluşunu – Yan Fu ve Yuy Tszi sayesinde bizlere tam olarak bildirmişlerdir, "Yuan Shi"de bu bilgiler eksiktir, – bu 1237yıllarında gerçekleşmiş(bakınız [Yan Fu, s.265.] ve [Yuy Tszi,s. 229.]), yani Tutuk o zamanda bir yaşında iymiş. Yan Fu'ya göre, Tutuk'un babası Balduçak "halkını [kendi] aile kabilesini toplamış ve [Mangu han'ın] karşısına çıkararak teslim olmuş", Yuy Tszi ise bu durumu farklı anlatmaktadır – Tutuk'un dedesi Urusman, kendi kararıyla Moğollara teslim olmuş, ("Tay-Tzun'aya kendisi teslim olmuş" (yani Ugedey han'ın otorite gücünü kabul etmiş) ve daha sonra oğlu Balduçak'ı askerleri ile birlikte Mengu-han'ı karşılamışlar, onlar ise o dönemde artık İnasi'nin ordularına katılmış olmaktadır. Balduçak, 1239/40 yılında alanlı Magas şehrin üzeri yürüyüşünde, Mengu-han orduları ile birlikte kahraman olmuştur, ve Moğol birliklerinde Kıpçak'ların yüzbaşısı olmuş. Ama daha da önemlisi – O, Mengu han'ın yakın çevresine "kara kumıys" lezet tedarıkcısı olarak katılmış(o dönemleri daha han değilmiş), bu da Kıpçakların "know-how"su iymiş o dönemler, (bak kara kumıys [Hay-da şi-lue] ve [ZOİ n.3, s.]), ve daha sonra Han'lık döneminde, *haraçi*'lerin üzerine yönetici olmuş. Balduçak'ın ölümü 1260y sonrası(tam net tarih yok). Muhtemelen bu 1261yıllarında olmaktadır, çünkü O ve oğlu Tutuk ile birlikte, 1260yılları, sonbaharında, Hubilay ile birlikte, Karakorum'da Kaan unvanını almış olan Arig-Bugi'ye karşı kampanyaya katılmışlar Babasının ölümünden sonra Tutuk, babasının yerini devralınmış, kıpçakların ve *haraçi*'lerin önderi olmuş.

1269 yılında, Hubilay ve Haydu arasında rekabet oluşmuş ve Tutuk dönemi, Yuan İmparatorluğunda yükselişine başlamış olmaktadır. "Yuan Shi"de Tutuk'un biyografi yazarları, Yan Fu ve Yuy Tszi'nin metinlerini oldukça dürüst bir şekilde açıklamaktadırlar, burada Tutuk'un kariyer yükselişini de(her iki yazarlar, kendilerine mevcut olan Tutuk ve Çunkura'nın resmi formlarını kullanmışlar), bazı yerlerde bilgileri kısaltarak, bazı yerlerde de Yuanlı bilim adamların bilgileri basitleştirmişler. Böylece, onlar yıllık kayıtlardan, ay ve ay üzere yapılan bilgileri silmişler, bu bazen kronolojik yanlışlıklarla sonuçlanmaktadır – örneğin, onlar Tutuk'un göreve gelmesini seçilmiş binlerce atlı kıpçaklar 15 yıl Çji-yuan(1278y), ve aynı dönemde Yan Fu ve Yuy Tszi kesin tarih vermektedirler – 14 yılın 8 ayı, Çji-yuan (Eylül 1277). Burada onlar, birincil kaynaklar metinlerini basitleştiriyorlar,(özellikle orada Hubilay'ın tam metni kararnameleri), ve anlayamamışlar ki

– Tutuk’a, bu bin seçmen Kıpçak suvarileri, sadece öyle verilmemiş, onlar ona bağlı olduğu için verildi ve ayrıca diğer kıpçaklarda o topluma bağıymış – bunlar, daha önce asker ve moğol aristokatlara vergi ödeyenler, onları Hubilay’ın kararname üzere elayet dışına alınmış ve Tutuk’a verilirlermiş(bu olaylar 1277-1278y yaşanmış, [bak Yuy Tszı, s. 230]). Ama genel olarak, şunu kabul edilmesi gerekiyorki, Tutuk’un ve onun soyundan gelenlerin onuruna yazılanlar, "Yuan Shi" yazarları tarafından oldukça objektif.

Yukarıdaki sözü geçtiği gibi, Tutuk’a verilen güven ve görev, yanı kıpçakları kendi hukmu altına almak ile, Hubilay’a karşı yapılan isyanlarda başarılı sonuçlara ulaşmıştır,(bunlar Haydu’dan, daha küçüklere kadar – Tokto-Temur veya Şiregi gibilerine kadar). Tutuk, topladığı kıpçak bölümleri ile, çok güçlü ve savaşçıl bir toplum birleşimi yaratmış, ve 1284yılında, kendisine ek olarak moğol güçlerin("Moğol askerlerinin genç kuşaklarından 4600 kişi") ek olarak kendisine verilmiştir.

Moğol aristokratların, Hubilay’a karşı sürekli endişeli ve tedirginli idiler, ve ayrıca Haydu ve batıdaki diğer cengizidli hükümdarları ile uzun süren savaşlarda, onlar Hubilay’ı büyük han olarak tanımıyorlardı, Tutuk’a askerlerini kullanmaya fırsat vermişler ve gerçekten onlara gücünü göstermişler.

Hubilay 1285-1286y., Tutuk’un ve ordusunun başarı sonuçlardan son derecede memnundu ve övgüyle, adım adım, O’nun statüsünü yükseltti: Tutuk’a verilen görev – "devleti koruyan ordunun Başkomutanı", ve "Yüksek Askeri Şura yardımcısı başkanı", ve O’nun askeri temeli üzerine Kıpçak ordusu oluşturulmuş ve Tutuk’da onların Başkomutanı olmuş.. Hubilay, Tutuk’a oyle hak vermişki, yanı Tutuk, askeri güçlerde istediği kişileri tayin edebiliyor, ve hatta "altın ordu" üyelerine karşı bunu yapabiliyor.

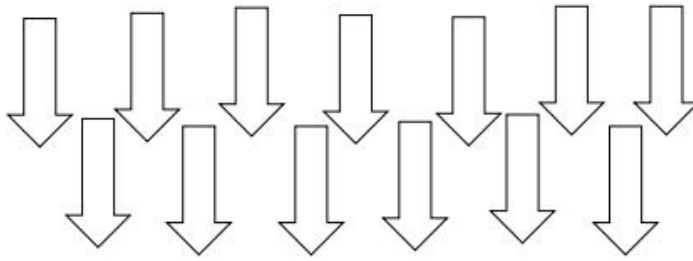
XIII yüzyılın, 80-ler sonlarından beri Tutuk dağıma kampanyalara katılır, ve bu kampanyalarda Hubilay’ın büyüyen torunları – Timur, Gammala ve diğerleri komutanlık görevindedirler, (not; daha sonra onlar Yuan imparatorları olacak, ya da imparator onların çocukları olacak). Tutuk, bu kampanyalarda, Yan Fu metnine bakılırsa, askeri birliklerin gerçek lideriymiş ve aynı zamanda Yuan İmparatorluğu prensleri için askeri bir akıl hocası olarak görev yaparmış. Kampanyalarda babası ile aynı anda Tutuk’un oğulları’da savaş başarıları göstermeye başlarlar. Bazıları ise prenslerin hizmetinde görev yapmaktadırlar. Aynı zamanda

büyümekte olan askeri güçlere, Tutuk hükmedermiş, bu birliklere *tarhan* adı verilmiş, Yuy Tszi bilgilerine göre – 1287yılında, kıpçaklar dışında, onun askeri ordularında bir parça "kanglıy"da bulunmaktadır [Yuy Tszi, s.231]. Yuan iktidar kuruluşlarında,Tutuk'un değeride yükseliyormuş – 1293yılında, Tutuk, "İmparatorun özel koruma komutanı rütbesi unvanını kazanmış,(lunhu-wey şan-tsyantsyun)... ve kendisine yurüyen Hükümdarlık Konseyi mührünü kullanma hakkı verilmiş. 1294 yılları başında, Hubilay'ı değiştiren ve tahta yükselen yeni imparator Temur olmuş ve göreve gelir gelmez, Tutuk'un tüm pozisyonlarını onaylamış ve ayrıca ödül olarak, Tutuk'a ve askerlerine ödül larak mücevherler ve para vermiş.

Tutuk (1236 — 1297)

oğulları kızları

*Таңар, Тау-Буға, Çункур, Belig-Буға, Темур-
Буға, Çоңçак, Ур-Буға, Дол-Çурбан,
Кучукбек, Olcetaу, Dorci (1260 — 1322),
Nalun, (adı bilinmiyor)*

*([Yuy Tszi tarafından hazırlanmıştır, s. 235-
236])*

Şema 2 ((Şekil 2)

1297yılyarı, Tutuk'un ölümüne doğru, kendisi ve çocukları Yuan imperatorluğunda en üst düzeylerde yer almaktadırlar. Bu duruma katkıda olan sadece ellerindeki askeri güc değildir,(İmparatorun yakınında olduğu muhafızlar), ve onların imparator ailesinin üyeleri

ve imparatorlun en yüksek gelenleri ile ilişkileri. Bu tür bağlantılar sadece ortak çıkarlar ve ortak bir askeri kampanyalarda bağlı kişisel dostluk için değil, ayrıca evlenme yönü şeklinde'de kullanılmaktadırlar. Mesele şu ki, Tutuk'un çocukları sadece onun görev yaptığı pozisyonları, toprakları v. s. devirmemiş, *tarkhan* olan mirasını ve bizzat ona bağımlı insanları ve imparatorluğun öne gelenleri ve hatta imparatorluk hanedanı ile evlilikler yaparlarmış. Aşağıda, Tutuk'un çocukların bir soy şeması gösteriliyor, onun 8 oğlu ve 5 kızı varmış:

Çunkur, Tutuk'un diğer oğullarından, babasının pozisyonlarını hem korumuş ve elde tutmuş ve dahası aynı zamanda onları güçlendirmiş. Buna ek olarak, karı olarak prensesi almış (*gunchzhu*), yani bunlar "Altın ırk" temsilcileriymiş ve böylece *gurgen* olmuş. Erkek Kardeşleri ise, genelde askeri güçlerde komutan olarak(sadece Kıpçaklara değil), Yuan imparatorluğunda da görev almaktadırlar, ve onun yardımcılarıymış ve böylece Tutuk kabile etkisi, iktidarda olan imparatorluğunda güçlendirmişler. Böylece, Kıpçak ordunun askeri sayısı genişletilmiş ve – 1322 yılında, sadece gerçek Kıpçak bölümleri 35"binin üzereymiş" [Yuan Shi, s.3331]. Bunun yanı sıra, Kıpçaklar bölümlerinde, Tutuk'un kabile yönetimi altında olanlarda, "Alan" isimli bölümlerde bulunmaktadır, (Yuan'lara göre, onlara "as", "Alan" ve "as-Alan" denilirmiş), moğollar ve bir de rus bölümü bulunmaktadır. Çunkur'un büyüyen çocukları ile evlilik bağları – medeni, siyasi ve diğerleri, bunun beraberinde kabile hayalleri(hırsı)da büyüdü. Tutuk'un, Yuan imparatorluğunda en büyük etkisi ve başarıları, torunları zamanınıda elde etmişlerdir. Çunkuranın oğulları – Yal-Timur, Sadul ve Dalıyk gerçek "İmparatorun sağ kolu" olmuşlar ve imparatorluğun yönetiminde yüksek pozisyonlarda görev yapmaktadırlar. Kızları ise, imparatorluk evine evlenmişler – henüz ikincil üyeler ile (İmparator damatları, farklı *vanami*'lerle – prensler), ama onun torunu (Yal-Timur'un kızı) imparatoriçe olmuş(Togon-Temur İmparatorun ilk eşi). – Aşağıda,Çunkur'un ve onun dört eşleri olan soy şeması gösterilmektedir, onun 7 oğlu ve 4 kızı (kocaları ile birlikte),

Tutuk'un, Yuan imparatorluğunda doruk noktasına çıkışı, torunları Yal-Timur(ölümü -1333y, baharında) ve Sadul tarafından ve birde Yal-Timur'un çocukları tarafından gerçekleşmiştir. Yukarıdaki (Şema 3) soy şemasına göre onlar "altın ırk"ın birçok üyeleri ile evlendiklerini göstermektedir. Kendi *tarkhanlık* birliğiyle(*haraçi*, kıpçaklar, kanğlar ve karluklar gibi, dahilinde olduğu binlerce kişisel bağımlı) ve kıpçak ordusunda akaba bağlantılı liderlik

pozisyonları ve yanı sıra Yuan hükümetinde akrabalarının pozisyonları, Tutuk kabilesi 1320 yıllarında İmparatorluğun en etkili kişileri olmuşlar. Özellikle, onlar Yal-Timur döneminde kalkınmışlar, kendisi ise Tok-Temur imparatorun özel dostu olmuş, Yal-Timur aslında XIV yüzyılın 20-lerin sonlarında hanedan mücadelesinde iktidara getirmiş olması.

Ress.2. Yuan dönemi süvarisi, yakl. 1260. 1. Ağır silahlı ve atlı Moğol savaşçısı, 2. Atlı çin binicisi

Bu nedenle Tok-Temur,(Ven-Tsun gibi tapınak adıyla bilinir) hemen tahta gelişi sonrası, özel kararname ile yukarıdaki stelinin "Tszyuyujun tszyunvan şitszibey (tszyunvana Tszyuyujun kabile onur stelinin) oyduğunu. çünkü "Yal-Timur hak etmiş tahta çıkışını ve o mücadelede tüm gücünü ortaya koymuş"[Yuy Tszı, s.229]. Tok-Temur, arkadaşını cömertçe ödüllendirmiş – O, Yal-Timur'a Taypin-vana rütbesi ünvanı vermiş, miras olarak Tayping bölgesini hediye olarak vermiş ve Yuan Hükümetinin Başbakanı ilan etmiş(çince Yu-çensyan).. При этом Böylece Yal-Timur ve akrabaları, İmparator ordusunda başında kalarlarmış(sadece Kıpçaklar ordusuna değil). O zamandan beri, Yal-Timur resmi

ünvanı — "Taypin van Tarhan, yu-çensyan" olmuş [Yuy Tszi, s.229 ve 236].

Çunkur (1260 — 1297)

*eşleri: Çangi-gunçju (Çu-van'ın kızı); Esenteni-
Tatarçin;*

*Esen-Hudul (tsinvana imparator ailesinin üyesi
küçük kız kardeşi Eçjira); Haraçin-Tatarçin*

ağulları kızları

Hayalçin-Buga (genç yaşta ölmüş),

Yalçı-Buga (tarım bölümü başkanı),

Yal-Timur, Sadul, Yaltuhar (genç yaşta ölmüş),

Daluyk,

Bakbihan (çocukkan ölmüş),

Manguytay (Fayhutulom ile evli, Prens'e evli),

Olcetay (Sangebala-van Prens'e evli),

Nacihan (Şagal-Dorci-van Prens'e evli),

*Ulugteni (Alma-Temur-van, Shigtura gurgena
kardeşi)*

(Yuy Tszi tarafından hazırlanmıştır s. 236)]

Şema 3 ((Şekil 3)

Tok-Temur'un hükümdarlığı süresince, Tutuk'un kabilesi, tam güçlü olmasada, en etkileyici olmuş. Tok-Temur – 2 Eylül, 1332 yılında ölmüş ve onların pozisyonları az da olsa sarsılmış, – daha önce zaten Yal-Timur, hastalanan Tok-Temur'a, teklifte bulunmuş – onun küçük oğlunu Yaltegus'u halefi tayin etmesi için, ancak imparator bu konuda Togon-Temur'un 12 yaşındaki yeğenini seçmiş (Hoşılıy'ın büyük oğlu, Tok Temur'un abisi, 1329 yılında bir yıl süreyle hükümlük etmiş ve Min-tsun tapınak adı altında bilinirmiş).

Dahası, Min-tsun'un hemen ölümünden sonra dul kalan İmparatoriçe – Togon-Temur'a danışmadan, tahta onun küçük erkek kardeşini getirmiş, Min-tsun'un altı yaşındaki oğlu İrinçibal, ve onun yanında Yal-Timur hiçbir etkisi yokmuş. Ama İrinçibal 15 Aralık, 1332 yılında ölmüş ve hanedan'da da karmaşa başlamış, bu dönemde kimin pozisyonları güçlüyse – onlara önlem verilmiş.

Tutuk kabilesi, örduda bulunduğu pozisyonlardan dolayı, Yal-Timur sonuna kadar bu durumdan yararlanmış. Yal-Timur, Bayan kabileli Moğol güçleri ile müzakereler sırasında, aday Togon-Temuru tahtın varisi olarak bir uzlaşmaya varmışlar.

Gerçek şu ki, Yal-Timur gelecekte sorun çıkmak korkusu yüzünden, Yaltegus için, kendisini güvenceye almış – Yal-Timur, Togon-Temur'u, kendi öz kızı Danaşiri ile evlensin diye ikna etmeyi başarmış: ve 1332 yılında Togon-Temur'un eşi olmuş ve sonra tahta çıkınca zaten İmparatoriçe diye açıklanmış.

Yal-Timur'un, 1333 yılı baharında aniden ölmüş ve kabilenen güçlü pozisyonlarında bir değişiklik olmamış – Onun erkek kardeşleri, Sadul ve Dalıyk, ve oğlu Tankış, bunlar hep beraber Yal-Timur'un tüm pozisyonları ve miras denilen *tarhanlık* ve en güçlü savaşçıl askeri güçlerinde göreve devam etmişler. Bu durumda, Danaşiri, onların yeğeni ve kız kardeşi, İmparatoriçe olmuş ve onların dokunulmazlığını sağlarmış.

Aşağıda Yal-Timur'un çocuklarının soy şemasını sunuyoruz:

Yal-Timur
(yak. 1285 —
1333)

çocukları
Tankiş (temmuz,
1335 y.İnfaz ed.),
Danaşiri (ilk
İmparatoriçe Togon-
Temura, öl. 1335 r.),
Taragay

Şema 4 ((Şekil 4)

Gördüğümüz gibi, Yuan İmparatorluğunda, Tutuk kabilesinin en büyük etkisi 1332-1334 yıllarındaymış, ancak bu gücün zirvesi kısa sürmüş – 1335 yılı, Temmuz ayında, Kıpçak klanları ile rekabette olan, Orta İmparatorluk Sekreterliği (çun-şu yu-çensyan, İmparatorun Başkanı) Başbakanı, Merkit kökenli Bayan ve "Moğol partisi" müttefikleri, 15 yıllık Togon-Temur İmparatora hoşnutsuzluktan ve İmparatoriçe ailesinin aşırı etkisi hakkında yararlanmışlar. Bayan, Yal-Timur'un oğlu Tankiş'i kendisine karşı plan yapmakla suçlamış ve onun infazını başarmış, ve Yal-Timur'un diğer oğlu Taragay'ı da cezalandırmış. Ve o ablası Danashiri Togon-Temur İmparatoriçesi koruması altında kaçarken, Bayan, bu Kıpçak imparatoriçeyi zehirlenmeden duramamış.

Kıpçaklar, imparatorluk sarayında, hükümette ve orduda en yüksek pozisyonlarda önderlik yaparken ve böyle düşüşten sonra, Bayan için onların güçlerinin kendi kontrolü altına almak hiç zor olmamış – bunlar kıpçakların askeri bölümleri (ayrıca kanlar ve diğer türk birimleri) ve asov-alanlar ve ruslar. Yani, hemen Tankiş'in ve diğerlerin ölümünden sonra, Bayan, muhafızlar ordunun başına gelmiş – bunlar kıpçaklar, alanlar ve öz kardeşi Madzharta'nın askeri bölümleri, ve sonuç olarak, onları kendi yönetimi altında tutmayı başarmış.

Ancak, tarihin Kıpçak-Alan-Rus Muhafızları Yuan imparatorluğunda – bu ayrı bir çalışma konusudur.

Kullanılan Kaynaklar ve Edebiyat Çin dilinden alınmıştır

Bibliyografi ve notlar:

***Jeneoloji soy şemasını R.R.Suyunov oluşturmuştur, makale illüstrasyonlarını B.A.Muratov seçmiştir.

çin dilinden

1. lyao Şi – 遼史 / lyao Şi, Pekin 2013, «Çjunhua şuntszyuy çuban»
2. Heyda şilyue – 黑韃事略 // 海寧王靜安先生遺書 , 冊 37 / Heyda şilyue (Siyah Tatarlar hakkında kısa bilgiler)// Haynin’li bay Van Tcsin-anya’nın ölümünden sonra toplanan eserleri, т.37, Çanşa 1940, «Şanıu inşuguan»
3. Yuan Shi – 元史 / Yuan Shi, Pekin 1997, «Çjunhua şuntszyuy çuban» 元史辭典 / «Yuan Shi» Ansiklopedik sözlüğü, Şanhay 2002, «Şanhay tcsyaoyuy çubanşe»
4. Yuy Tszi – 虞集 全文 // 全元文 , 冊 27 / Yuy Tszi Tcyuanven / Yuan metinlerin tam koleksiyonu, cilt 27, Nankin 2004, «Fenhuan çubanşe»
5. Yan Fu – 閻復 文集 // 全元文 , 冊 9 / Yan Fu Ventzi // Yuan metinlerin tam koleksiyonu, cilt 9, Nankin 1999, «Tzyansu ventzi çubanşe»

rus dilinden

6. «Eski Türk sözlüğü», « Nauka», L. 1969
7. ZOİ т.3 – «Altın Ordu kaynaklardan. т.3 “Çin ve Moğol kaynakları”», TCİVOİ, M. 2009
8. Mahmud Kaşgari Divan Lugat at-Türk, « Dayk-Press », Almatı 2005
- 9.Hrapaçevskiy R.P. (Polovtsi-Hunlar, Volga ve Ural nehir arası bölgelerinde(Çin kaynaklara dayanarak), TCİVOİ, M. 2013

***

I. Bunu belirtmek gerekiyor ki - Yuy Tszi, bir süre, Hanlin tarihiyazımsal akademisinin bölümünde, gizli olarak müfettişlik yapmış, yani kendisine, Moğolların ve Yuanların bir önceki hanları arşivlerine izin verilmiş

II. Özellikle, "İmparator ve imparatoriçe eşleri biyografisi " bölümünde.

III. Yan Fu ve Yuy Tszi, Onu aynı isimle adlandırmışlar — 曲年 Tsyuy-nyan (modern telaffuzu), Kun-yan'ın transkripsiyonu. Gerçek şu ki, yuan metinlerdeki işaretler «lyan» veya «nyan», önlü pozisyonlu işaretler «tse» veya «tsyuy» Kapalı bir ilk hece şeklinde Türk ve Moğol kelime transkripsiyonu için kullanılan (çince diline bünyesel olmayan), yani başlangıcı ilk işaretli traskribe edilen(yani «tse» veya «tsyuy»).

Böylece, Moğol kelimesi ger-un («yurte'ye ait olan», genel parçası moğol terimlerinde ger-un kuud gibi iyi bilinen), ve yuan metinlerde tse-lyan gibi geçermiş. Bu kompozit, kıpçak adı hakkında — genel «hun» adı ile bilinerek, diğer kaynaklardan da bilinmektedir, «Kun-yan» dışı haricinde; bu tabi ki «lyao Şi» tarafından da bilinmektedir(bak.aşağıda ki tatar-tzubu Hun-yane han'a), bu ruslarda da bağımsız belirlenmiş — Lavrentevskoy kayıtlarında 6604 yıllar altında,(1096yılları) yazılmış: «Polovçinu imenem Kunui» (PSRL T.I, stb 239). «Kunui» rusça tarafından gelen Kun-yan kompozitidir, yani Kuna "kardeş/akraba".

Ayrıca, Cengiz han'nın babası isimli dostu Muhali — Kun'un-Guva, adının ilk kısmı kompozit olarak oluşturulmuş, yani "Kun'dan", «Kun» - anlamına gelen. Böylece, bu "Kun-yan" kompozit bilgileri, eğitim programlarında tipoloji olarak ilgilidir ve dikkate alınmaktadır.

IV. Yani Yaik-Ural.

V. Yani İdil-Volga.

VI. Geleneksel Çin örtmecelerinde, fetih ve tam zaptedilmesi (devletler, bölgeler, halklar, vb) anlamına gelir.

VII. Yani oraya, Tutuk cinsi'nin taşınışı.

VIII. Bu benim «Polovtsi-Hunlar, Volga ve Ural nehir arası bölgelerinde(Çin kaynaklara dayanarak» çalışmamda, Yuan Shi'deki yazılardan dolayı şüphelerimi gözler önüne zaten sürdürdüm, ama

orada ben, diğer kaynaklara güvenmiştim, Cengiz Han'ın askeri faaliyetlerini anlatan diğer kaynaklar.

Yuy Tszi şöyle yazıyor, «o zamanlar, bizim ordu batı yönüne savaşa gittiğinde, İnasıy çok yaşlıymış ve ülkesindeki düzeni sağlamak mümkün değilmiş» [Yuy Tszi, s. 229]. Burada söz 1216-1217yılları askeri seferleri – önce moğolların batıya seferi, Subedey ordusu(Cuci komandanı altında) şimdiki Kazakistan topraklarında Merkit kalıntılarını bitirmek için bir kampanyaya çıkmışlar.

IX. Yani göçebe bölgeleri, önceleri İnasıy kontrolü altındaymışlar, ve sonra onun çocukları ve torunları(bu Moğollu Mengu-han geliş zamanı).

X.«[Balduçak] yakın çevresinde dururmuş[İmparatorun],ve atcılık yetiştirilmesinde talimatlar verirmiş. [O] her yıl [İmparatorun özel sofrasına] çırpılmış kısırak sütü teminini edermiş. [bu kısırak sütü] şeffaf, ve tatlı ise - muhteşem. [Ona] siyah kısırak sütü derlermiş, bu isimden dolayı[kısırak sütü] onun [yapılışı] sorumlu kişilere haracı derlermiş».[Yuan Shi, s.3132].

XI. [Yuy Tszi, c.236]. Bütün kardeşlerden, sadece Tay-Buga muhafızlar komutanı değilmiş – O, imparatorluk sarayında Baurci (görevlisi) olarak, önemli bir pozisyondaymış bak[Yuy Tszi, s.236].

XII. Ayrıca, makalede "kolordu" ve "ordu" terimleri, büyük muhafızlar bileşiklerin sembolü için kullanılacak "kolordular", ve onun ana bileşimi parçaları "ordular".

XIII. Onun adı, yuan metinlerde transkript 燕帖木兒 Yan-Te-mu-er, olarak yazılmış, yani - Yal-Timur.

XIV. Merkit, diğer güçlü kolorduların başkomutanıymış, onlar genelde Moğollardan oluşmuşlar.

XV. Burada, literatürde bir hatayı işaretlemek gerekiyor - Yal-Timur'u(İngilizce literatürde El-Temur demeyi tercih ederlermiş) ve sık sık, onun "Dalagan" akrabası anılmaktadır. Ama bu bir yanlış anlaşılma, Tutuk ailesinde Dalagan" diye bir kişi yoktur, "dalagan", çin metinlerinde, tarhan isminin transkripsiyonunun bir seçeneğidir. Yuy Tszi metni açık bir şekilde bunu gösterir - Çunkurun oğulları sayımında, Yal-Timur'a üçüncü [oğlu] denmiş, yani Yal-Timur - Taypin van, tarhan, yu-çensyan»[Yuy Tszi, s.236].

XVI. Yani göçebe bölgeleri, önceleri İnasıy kontrolü altındaymışlar, ve sonra onun çocukları ve torunları(bu Moğollu Mengu-han geliş zamanı).

XVII. Burada tahmin edilirmiş ki, yani Togon-Temurun yerine, tahta mirasçı olarak(Togon-Temurun tahtına yükseliş manifestosunda), resmi açıklanacak olan kişi Yaltegus(Ven-tsun'nın oğlu), buna özellikle Yal-Timur ısrar edermiş, ve bu nedenle, tahta geçme seremonisi geciktirmiş.

XVIII. 1334 yılında Bayan, Togon-Temurdan, alanlı bölümlü Muhafızlarının kolordusunun tüm parçaların komutanlığı görevini almış, bunlar genelde bir kaç düzine kıpçaklardan ve alanlardan oluşan ordular, bunlara ek olarak bir-iki rus, moğol, çjurçjeney ve diğer ülkeler ordusu vb. Aynı zamanda tüm başkomutanlık hala Kıpçaklı Tutuk ailesinin elinde olmaktadır. Ama, o yılın Aralık ayında, onun komutası altına, rus, moğollar ve kıpçak ordularını da vermişler, ve bu da, Tankış tarafından, Bayan'a karşı çok kızgınlığa neden oldu(bak. [Yuan Shi, s.3337]).

XIX. Bu olayların hikayesi iki versiyonlu olarak «Yuan Shi'de» bulunmaktadır – Danaşirinin biyografisinde, Tutuk cinsinin kıpçak İmparatoriçesi,(tz.114, bunu yazanlar, ellerindeki bulunan birincil kaynaklara dayanarak yazmışlar – Togon-Temur imparatorun kararına dayanarak, Danaşiriyi İmparatoriçe oluşunu ilan etmesi ve Danaşirinin soy bilgilerini, buradan elde etmişler, bak. [Yuan Shi, s.2878-2879]) ve Bayan'nın biyografisine(tz.138). Bu yüzden, Togon-Temur yönetim dönemi «Genel kayıtlar»da(tz.38), bu olaylar detaylı bir şekilde açıklanmamış, ve sadece iki satır olarak ana bilgilere dayanarak açıklaması yazılmıştır, «Yuan Shi»'den alınan, son derece kısıtlı olan Bayan biyografisi – Tankış suçlayan, Bayan raporu, onun idam mesajı, Taragay'ın kaçıışı ve imparatoriçenin düşüşü(ve Onun zehirlenme hikayesi tamamen unutulmuş).

Togon-Temur'un yönetim dönemindeki «Genel kayıtlar»da, Bayan biyografisinin kısıtlı gösterişi, yazarın Bayan biyografisinde yaptığı aynı hataların kanıtıdır – O, Yal-Timirun kızının ismini Danaşiri olarak değil(onun gerçek ismi Yuan imparatoriçe listelerinde tz.114 «Yuan-Shi»), “Bayatuçin”olarak yazmış, yani Togon-Temur'un İkinci İmparatoriçe adıyla, Yuan imparatoriçe listelerinde(buna göre tz.114, İmparatoriçe Bayatuçin, onun anlamlı adı olsa da, o hungarit türündenmiş, yani bayatlı veya kıpçak değilmiş). Bayan biyografisi yazarı, literatür açıklamasında,

bazen çoğaltılmış – orada İmparatoriçe Danaşiri, kıpçaklı Yal-Timurun kızı(onun biyografisinde tz. 14 «Yuan-Shi» kendisine sadece - «Kıpçak türünden» adı verilmiş, yalnızlıkla bayaut türünden derlermiş, bu da doğru değildir.

XX. O zamanları Macartay diğer muhafızlar kolorduların komutanıymış, bunlar koreli, çjurçjeney, hantslı ve asov- alanlardan oluşan muhafız ordularıymış (bk. [Yuan-Shi, s.3340]).

